

NEVRUZ VE ONUN

ÖZBEK HALK EDEBİYATINDA TERENNÜM EDİLİŞİ

*Mâlik MURATOĞLU**

Türkiye Türkçesine Aktaran: Mustafa KALKAN

Nevruz, Türk halklarının çok eski dönemlerinden bugüne kadar ulaşan büyük bir millî bayramdır. Nevruz terkihi de atalarımızın (ata-babalarımızın) içtimâî, mitolojik bakışları, manevî, iktisadî, felsefî ve estetik düşünceleri ile şekillenmiştir. Nevruz, Türk halklarının ata bayramıdır, bütün bayramların ilklerindedir. Nevruz'u "yeni yılı" halk ortaya koymuş ve önemli bir bayram olarak halk tarafından kutlanmıştır. Gelecek nesillere o büyük bir mimar olarak kalmıştır. Bu bayram bizim için mukaddes bir hususiyet arzeder.

Nevruz, tarihi ve gelenekleri yönüyle son derece zengin bir bayramdır. İlim adamlarının mevcut araştırmalarına göre, eski tarihlerde Ata yurt - Orta Asya ve Horasan'da yılbaşı bahar faslına denk gelirdi. Sasanî hanedanlığı döneminde (M.Ö. III. asır) yılbaşı, yaza, yaz güneşinin dik duruş gününe (bugünkü 21-22 Haziran) denk gelmiştir. Ama ay takvimine geçtikten sonra yılın birinci ayı bahar gününe yani günlerin eşitlendiği 21-22 Mart'a alınmıştır. Bu konu hakkında atamız olan A. Bîrûnî ayrıntılı bilgiler vermiştir.

X. asır âlimi Nurşahiy, Buharalı çiftçilerin yani dehkanların Nevruz'da söyledikleri "Sıyavuş" adlı koşuklardan (Türküler) bahsetmektedir. Bu Türküler üçbin yıl önce söylenmeye başlamıştır. Rus âlimi tarihçi - etnograf S.P Tolstoy'un yazdıklarına göre Fergana (Özbekistan) halkı arasında çok güzel ve mazmunlu Nevruz ile alâkadar olan âdetler, mitler, efsaneler ve an'anelerin fazlasıyla bulunduğu ifade edilmiştir. Fergana halkı her yıl Nevruz günü ok atma ve at yarışmaları düzenlemektedir. Merganlar, atçapar - cevandaşlar müsabakalarda galip gelirlere o gün yani Nevruz günü tahta (yani padişah tahtına) otururlarmış. Başka bir efsanede denir ki Adem (a.s.) babamız ile Havva anamızın görüştüğü gün "Nevruz" bayramı diye kutlanmış ve sonradan devam ettirilmiştir. Tarihî membalarda yazıldığı şekliyle: Cemşit padişah olarak tahta oturduğu günü bayram olarak ilan etmiştir. Başka bir

efsanede anlatıldığı gibi Cemşit av yapmak için ormana gitmiş ve bir zehirli yılanla karşılaşmıştır. Yılanı bakıp yayıyla ok atmış fakat yılan kaçmıştır. O gün ateşi gören İnsanlar bu ateşe hayran olmuştur. Cemşit'in okundan ateşin çıktığı güne ateşi mukaddes kabul ederek yeni yıl "Nevruz" demiş ve kutlamışlardır. Nevruz'u, Zerdüştlükle bağlantılı olarak kabul edenler de vardır. Efsanelerde denilmektedir ki, Zerdüş'tün kendi mucize ile; su, toprak, hava, ateş, çiçek, sığır (mal) ve İnsan ile güzel bir bayram yapmıştır.

Nevruz, çiftçilerin yani ziraatla iştil edenlerin bahar âdetleri, an'aneleri, (kültlerden) su, ateş, toprak ve güneşe sığınmış ile bağlı olan merasim ve itikatlar esasına dayanan günümüzden üç dört bin yıl önce kutlanmaya başlanmış bir Türk bayramıdır. Nevruz hayat mucizelerinden lezzet almaya ve hayatın daimi olduğuna inanma bayramıdır. Nevruz'da tabiatın bağrında yer alan umum tabiat görünümleri güneş ve ay vakitleri kutsallaştırılmıştır. Demek ki Nevruz, güneş, ay, vakit gibi dört unsurun kutbu olarak (yer, su, ateş, gök) görüldüğü bir bayramdır.

Nevruz'un asıl orijini kadimi Turan, Türkistan'dır. Türkiye Türklerinin ve bizim ata yurdumuzdur. Nevruz'u kutlamaya başlayan ve tarihî seyir içinde günümüze kadar devam ettirenler Türklerdir. Nevruz güzellik ve mertlik bayramıdır.

Büyük babamız ve ilim adamı olan Bîrûnî şöyle açıklamıştır: Nevruz âlemin başlangıcıdır. Firdevsî ise: Nevruz, bayramların bayramıdır, demiştir. Ali Şîr Nevaî ise şunları yazmıştır:

“Her dünün kadr ölübön
Her günün Nevruz olsun”

Nevruz hakkındaki efsaneler, şiirler, Türküler, rivâyetler, destanlar, âdet-an'aneler çok sayıdadır ve olağanüstü güzelliklere sahiptir. Ben kırk yıl Özbekistan'da Kocayar Nevruz'u kutladım ve çok sayıda kaynak topladım, kısaca;

Nevruz yemekleri
Nevruz giyimleri
Nevruz oyunları
Nevruz edebiyatı
Nevruz çalışmaları
Nevruz ekinleri
Nevruz ekmekleri

Nevruz Türkü ve şarkıları

Nevruz dansları

Bunların her biri daha ifade edilemeyecek kadar dünya âlem... (sayısız ölçüdedir). Her biri hakkında büyük büyük ciltlerce kitap yazılması mümkündür. Böyle kitapların bütün Türk Cumhuriyetleri ile birlikte ortak noktalar üzerinde organize bir şekilde (yapılması gerekir). İşte bu Özbek Türk dünyasından Nevruz ile ilgili bazı numuneler:

Nevruz günü İnsanlar birbirlerine şeker, bal ve tatlı hediye ederler. Bu yeni yıl boyunca hayatınız şeker kadar tatlı olsun, bal gibi tatlı olsun anlamındadır. Nevruz günü İnsanlar ayrıca birbirlerine güzel güzel çiçekler hediye ederler, “güzel olun”, “çiçek gibi yakimli olun” demektir. Nevruz günü İnsanlar birbirlerine su serperler. Bu, yıl boyunca su çok olsun, problem olmasın, demektir. Yine tatlılar yemek, birbirlerine tatlı hediye etmek eski âdetlerdendir. Nevruz günü birbirlerini kucaklama kutlamadan ve konuşmaya başlamadan önce üç kaşık bal yalamak, yeni tanesi alınmış taze zeytinyağını sürmek en eski ve güzel âdetlerdendir.

Hastaları görmek ve hediyeler vermek, yaşlı kişileri ziyaret etmek, tabiata, güneşe, çiçeklere, ağaçlara, dağlara, sulara, göğe, mal (koyun), ata selam vermek, onlar hakkında şarkılar söylemek bir gelenektir. Nevruz'da, âlem, bütün canlılarla hayvanlarla, haşerelerle, nebatatla ve birçok güzelliklerle kendini süslemiştir.

Özbekistan'daki Nevruz sofrası çok güzel ve zengindir. Âdetlere göre Nevruz bayramı günü sofraya 7 parça ağaç koyulur. Bunlar;

- 1- Mecnun dalı parçası
- 2- Zeytin dalı parçası
- 3- Behi (Ayva) dalı parçası
- 3- Yangak (Ceviz) dalı parçası
- 4- Badumu darehti dalı parçası
- 5- Dısta dalı parçası
- 7- Anar (Nari) dalı parçası.

Nevruz günü ervahların ruhunu şad etmek için mumlar yakılır.

Bayram sofrasına büyük bir bardak su konulup içine gök berg yani yeşillik konulur. Nevruz günü padişahlar gençlere, yaşlılara, bakımsız kişilere, pilav, sumalak, halim gibi yemekler ve hediyeler vermişlerdir. Günahkârların günahları affedilmiş, savaşlar bitmiş, İnsanlar birbirlerini bütün içtenlikleriyle sevmeye başlamışlardır. Nevruz'da tabiat da birçok güzelliğe bürünmüş yani her yer tazelenmiş, bağlar, bozkırlar

güzelleşmiştir. Meydanlar ve evler güzelleşmiştir.

Küçük Nevruz hattâ (büyük Nevruz) diye isimlendirilmiştir. Küçük Nevruz'da ve diğer Nevruz'da âdetler - an'aneler kutlamalar çok olmaktadır. Kısaca Özbek Türklerinde Nevruz bayramı son derece büyük bir ihtimamla kutlanmıştır. Allah'a (c.c.) şükürler olsun ki 1991 yılında Nevruz resmî bayram olarak kabul edilmiştir. Ramazan ve Kurban bayramında olduğu gibi bu bayram da dinî bir karakter kazanmıştır. Nevruz sofrasının zenginliği ve güzelliği de ilgi çekicidir. Bu sofraya ne tür yemek konulur. Bunlar;

- 1- Cuhari (Ayçeçek)
- 2- Buğday (Ekmek)
- 3- Arpa
- 4- Tarik
- 6- Loviya
- 7- Prinç
- 8- Maş

Bunlardan Nevruz gecesi yemek yapılır. Çok güzel bir lezzeti vardır ve doyurucu olur. Nevruz bayramında yedi çeşit yemeğin yanı sıra aşağıdakiler de sofraya konulur.

- 1- Sarımsak (Sır)
- 2- Sumak (Tatım)
- 3- Sirke
- 4- Sümbül
- 5- Sabzi
- 6- Sumalak (Nevruz'un güzel şifalı yemeği)
- 7- Sancid (İyda)

Bazı köylerde bu değişebilir, onlarda ise;

- 1- Sib-alma
- 2- Sabsi
- 3- Sarımsak
- 4- Sirke
- 5- Satar - daşgul

6- Siyahdan evrik

7- Sancid

Büyük yazar olan atamız Nasrettin Tusî “Nevruzname” adlı kitabı, yazmıştır. Kitapta Nevruz’la ilgili beyitler şöyledir;

“Ey birader bu gün de yena nima
Müstehabdır yemekliğe bahane
Sumak, sanbusavi, samanu, sancad
Şıra, sirke, seba ayla geysen ald.”

Nevruz yemekleri ve ekmek türleri çoktur. Bunlar konu komşulara, mahalle mensuplarına, hastalara, bakımsız kişilere ve yaşlılara verilir. Sonra bayrama iştirak edenler oynamaya başlardı. Kısaca bahsedecek olursak Nevruz yemekleri ve ekmekleri türlü türlü çeşitliliğe ve güzelliğe sahipti. Nevruz’da sumalak, halim, pilav, çorba, kavurma gibi güzel yemekler, 300 den fazla soğuk sıcak yemek hususen gök samsa, çuçvara, soğuk aş ve ekmekler yapılırdı. Gökdan, ayçiçekten içdeden şerbetler hazırlanırdı. Nevruz şerbetleri ve suları: Évruk şerbeti, tut şinnisi (şerbeti), behi (Ayva) şerbeti vb.

Nevruz inanışları da şöyledir: Su inanışı, ateş inanışı, derehtlar inanışı, taş inanışı, gök inanışı, renk inanışı, hayvan inanışı vb.

Nevruz günü doğan çocuğun adını Nevruz, Nevruzay Hanım koyarlar. Büyük kişilerin ve İslâm büyüklerinin mezarlarını ziyaret ederler. Kur’an-ı Kerim’den sureler okurlar. Harezm vilayetindeki Nevruz âdetine göre yaşlı kişiler bir tabak elma, nar, üzüm, armut, kavun gibi meyve alıp Nasvaygül (Reyhan) Salib Han’ın ordasına (karargâhına) gelirler ve Han hazretleri, ertesi gün Nevruz bayramını halka ilan ettirir.

Bundan sonra hanın izniyle çiftçiler Nevruz’u kutlamaya başlarlar. Nevruz’un başka bir geleneği ise “son Çarşamba”dır. Nevruz’dan önceki son Çarşamba İnsanlar yollarda, sokaklarda ateş yakarlardı. Sonradan ateşin üzerinden atarlardı. Başka bir âdet ise Nevruz günü gökyüzünde gök kuşağı (buna gamalak, gama lağı de derler) oluşurdu. Onu görünce gökkuşağına su seperlerdi. Nevruz günü oyunlar oynanır, Türküler söylenirdi. En büyük oyunlar aşşadarozi, halgınçak, güreş, ulak, ak süyek, sizden bize bizden size kim gerek, âşık oyunu, sikke oyunu, koç vuruşturmak, köpek boğuşturmak vb.

Aşşadarozi oyunu: İki üç metre uzunluğunda bir ağaç alır, ağacın yukarı kısmına yine küçük ince bir ağaç bağlarlar. Ona elbise giydirebilirler ve o kız olur, üstüne puşi giydirebilirler. Sonra onun içine bir kız girer onun araya girdiğini hiç kimse bilmez. Yine orada bir kız ve genç bir erkek

olur. Erkekler elbiselerini giyer ve Türkü söylemeye başlarlar. Kukla kıza selam verir kız da ona ve aleykümselâm der. Daha sonra konuşmaya başlarlar:

“Aşşadarozi mevaram
 Vakti namazi bevaram
 Ön barmagın öynatib
 Kizil dilin sözlatib
 Bakkan annasya bir selam”
 Yiğit - kız:
 “Aşşadarozi mevaram
 Vakti namazi bevaram
 Başinni gör sat mena
 Ramallar alay sena
 Ben yetaman şahri kökan
 Benden nişan (belgi) kalsin sena
 Assadarazi kiz - kukla
 Başimni görsat görsetmiman
 Römallar almimanam
 Melovnata kalmimanam
 Getsan başım sedagası”
 Yiğit:
 “Aşşadarozi mevaram
 Vakti namazi bevaram
 Kulagınni görsat mena
 Altın sırğa alay sena”
 Aşşadarazi kız:
 “Kulağımni gürsatmam
 Malamata kalmıymak
 Getcan başım sadagası”
 Nevruz Türküleri, koşukları, destanları, atasözleri, oyunları, müzik,

dans, kukla, bahşiler, atışuvları (tartışuv, Türk ozanları gibi) çok güzel, mazmun manalı ve eskidir. Nevruz, Özbekistan'da "kazan doldu", "sofra açıldı" âdetleri ile başlar ve Nevruz geldi, çarçılar cakiruvi ile devam ederdi. Kazan doldu, Nevruz'un en büyük ve en güzel olan eski bir âdetidir. Bu âdette eve büyük bir kazan (kazan itikadı birçok halkta mevcuttur. Örneğin tarihçi Herodot tarih kitabında büyük kazan hakkında bilgi vermiştir), açarlar ve sofrası (Nevruz sofrası) hazırlanır. Bu âdet 21 Mart-22 Mart gecesi yapılırdı. Bugünde büyük bir kazanda pilav ve gök aşı yaparlar, konu komşuya, mahalle sakinlerine dağıtırlardı. Sofra için her kim ne bulursa büyük kazana atar veya Nevruz sofrasına koyar, kazan teldi, "sofra yazdı" tamamlanınca "kazan dönderildi" sofrası bitti merasimi âdeti başlatılırdı. Sonra sumalak, halim gibi Nevruz'un en büyük ve en zengin yemekleri pişirilirdi. Yirmi dört saat buğday yaşıllığı yağ ve unla beraber yapılırdı.

Sonra özel çarçılar şiddetli avaz-sesleri ile Nevruz bayramı başladı, diye bağırırlardı. Bu Nevruz çarçılar koşuğu - Türküsü idi:

“Bar - ha
Gel - ha
Hamalim
Amalim
Sayıl beyda
Tez etib gel
Oynagani gel
Oynatgani gel
Gülgani gel
Taptışgani gel
Bellaşgani gel
Gelmasan ham gel-o-o-o-o-o-o
Gel, gel-o-o-o-o-o-o-o-o
Bar-ho-o-o-o
Gel-ho-o-o-o
Hamalim - ha,
Amalim - ha
Sayil beyda

Tezda etib gel
Atda uçub gel
Cayni tapib gel
Çarçiler kiçkirar
Ho ho - lab çinkirar
Bar-ho-o-o-o
Gel-ho-o-o-o
Eşitmadim demanlar
Eşitganlar getmanlar
Eşitganlar getmanlar
Sayıl temaşa başlanır
Nevruz başlanır
Bar-ho-o-a-o
Gel-ho-o-o-o”
Nevruz Koşukları (Türküleri)
Numuneler: Yani Nevruz Taraneleri
1- Çıldımani çal
3- Nevnız geldi, yaz oldu
4- Geldi Nevruz, nevbahar
5- Köklam geldi...
5- Nevruz ölanları
6- Nevruz yöklavleri (evde, mezarda ağlarıarak söylenir)
7- Halgıncığim halgıncık
8- Kalıncak...
8- Lala - lala - lalacan
9- Hey, lala
11- Açıldı güli lala
12- Bahar ayim geldilar
13- Hey bala, bala

- 14- Samal köşuğu
- 15- Sumalakcan, sumalak
- 16- Nevruz alkişi
- 17- Bayçeceğim, baycecek
- 18- Yumur yağsin
- 19- Sus kadın, suvğadın
- 20- Kaldırgeç (kuş)
- 21- Kavdırgaç aç aç!
- 22- Hey çitti gül
- 23- Köş haydar
- 24- Hukuzim.

Nevruz Değişlerinden Örnekler:

“Nevruz geldi, yaz geldi

Durna geldi, ğaz geldi

Yem yeşil car bağlardan

Bulbuldeyin evaz geldi

Nevruz geldi bu gece

Pişirin Nevruz goca

Gocavi şirin momolara

Veraylık (?) cuft cöca”

NEVRUZ GELDİ YAZ GELDİ

“Gül Nevruz çeçegida

Belançak var yar yar

Belançaknun başıda

Gelinçek var yar yar

Gelincaknun yüluna

ÇeÇek saÇay, yar yar

Şu Nevruzde sevgime

Gönlüm açay yar yar”

GÖKLAM GELDİ

“Lala, lala, lalacan

Ösar cayın delade

Lala lala lalacan

Cıdaş berdin calaga

Lala lala lalacan

Çakmakdan korkmagın

Lala, lala, lalacan

Caladan korkmagın”

NEVRUZ ALKİŞİ

“Eski yıl getti

Yeni yıl geldi

Daşkazanlar dizilsin

Sumalaklar süzilsin

Buğdaylar pişib çok olsun

Emeğimiz as olsun

Ana yurdumuz bağ olsun

Puzki ruzimiz dağ olsun”

NEVRÖZ-İ ALAM SUFRA ALKİŞ DUASI

“Amanlık hey amanlık

Etdik Nevröza

Unutulsin yamanlık

Kut ver, rizk rüza

Yurta tinçlik söraymen

Cahana ciray

Su ayamni kutlay deb

Undirdim buğday”

“Bay çeçeğim asaldır

Bahar gözal fesildir

Gelva göğlam

Nevruzu Sumalaklar asaldır.”

Özbek Nevruz Yemekleri

Ata yurdumuz olan Özbekistan’da Nevruz sofrası çok zengin ve çeşitlidir. Nevruz günleri Özbek Türkleri birlikte yemek yaparlar. Yemekleri erkekler, kadınlar, yaşlılar, gençler bir sosyal dayanışma bütünlüğü içinde yardımlaşarak hazırlarlar. Yemekler ıssık (sıcak), soğuk, kuyuk ve suyuğ gibi gruplara ayrılır.

1- ıssık (Sıcak) Yemekler: Şurba (çorba), gök aş, lağman, atala, suyuğ aş, mastava, ugra aş, tabuk şurba, kıymalı mastaba, mashörda, sut aş, sumalak, halim vb.

2- Kuyuk Yemekler: Pelav, maşkiçira, şirguriñç, kaburma, acabsanda, kazı, iç karta, narın, sevla vb.

Nevruz pilavı şu malzemelerden yapılır:

Tuz, Türüp(Turp), Küyruk, Sarımsak, Ziravar, Kışmış(Üzüm), Kışmış, Domates,

Yağ, Suv, Ceviz, Biber, Soğan, Et, Nohut, Prinç,

Özbek Nevruz Pilavı

Evde kadın (bayanlar) bu pilavı yaparlar. Çayhane ve bozkırda yeni yılda ise erkekler yapar. Bu kazana ayrıca benzeri şeyler de konulur. Özbekistan’da büyük bayram olarak kabul edilen Nevruz günü toplantılarda sayırlar, yeni şiirler okurlardı. Bestekârlar, saz çalanlar, ozanlar (bahşilar) “Alpamiş”, “Göroğlu” ve Nevruz hakkında destanlar, koşuklar vb. söylerlerdi.

Kısaca Nevruz bayramında İnsanlar yeni yılın şerefine mutluluk sevinç hissini ifade eden çeşitli şiirler, şarkılar yazıp hazırlarlardı. Nevruz giyimleri, sofraları, çiçekleri, şerbetleri, yemekleri; ekmekler, oyunlar, âdetleri, an’aneleri ile bir bayram neşesi içinde kutlanırdı. Özbek Türkleri, Özbekistan’da yaşayan kardeşleri, arkadaşları, dostlarıyla beraber Nevruz günü güzel yeni bayramlık elbiseler giyerek kutsal ibadet yerlerine dağlara, taşlara, çiçekli olan yerlere, çeşmelere, deryalara, bağ gibi güzel, havadar, manzaralı olan yerlere, nehir kenarlarına giderler ve işlek haldeki alış veriş merkezlerinde toplanırlardı.

Buralarda ilginç yöresel millî halk oyunları da oynanırdı. Büyük kazanda sumalak aş (yemeği) pişirilirdi. Halim, pilav, mantı, samusa, yemekleri yapılırdı. Koyunlar ve koçlar kesilirdi. Güreşçi gençler güreş tutar, spor oyunları yapılır, kadim ata oyunları - küpkeri, daş kutariş, bellaşış, at peygasi, koç uruştiriş, horoz uruştiriş, bedane uruştiriş, âşık

oyunu oynarlardı.

Kızlar ise talpopuk oyunu, toptaş, gelin - gelin, misafir etmek, yar yar, ev ev oyunlarını oynarlardı. Ama, çocukların oyunları ise bunlardan çok daha fazla idi. Şimdi her ailede, devletin resmî ve özel ticarî kuruluşlarında hattâ Türkiye Cumhuriyeti'nin Özbekistan'daki ortaklık firmalarında, liselerde, üniversitelerde kısacası her yerde Nevruz büyük bir bayram olarak kutlanılmaktadır. Bu yılın en büyük Nevruz bayramı bağımsız olan cumhuriyetimizin müstakillik meydanında Cumhurbaşkanımız İ. Kerimov'un himayesinde bayram olarak kutlanmıştır.

Bayramımız kutlu olsun aziz kardeşlerim. Benim ana yurttan dostlarım. Yaşasın Nevruzu âlem, hoş geldin büyük millî bayramımız! Nevruz'u âlem, gençlik bayramı ebediyen daimî olsun.

Nevruz Konferansı İle İlgili Tekliflerimiz

1- Nevruzla ilgili olarak büyük bir Nevruz Ansiklopedisi'nin hazırlanması gerekir. Çünkü bu bayram bütün Türk Dünyasının bayramıdır. Özbekistan'da, Kırgızistan'da, Azerbaycan'da, Kazakistan'da Tataristan'da, Doğu Türkistan'da, diğer cumhuriyetlerde kutlanan Nevruz bayramı aynı bayramdır ve hiçbir farklılığı yoktur.

2- Nevruz Ansiklopedisi'ni hazırlamak için Türk ilim adamlarından tarihçiler, edebiyatçılar, dilciler vb. dallardan oluşturulacak olan şahıslarla ortak çalışmalar yapılması gerekir.

3- Bu çalışmanın (Büyük Türk Nevruz Ansiklopedisi) hazırlanabilmesi için Türkiye Cumhuriyeti'nin bu organizasyonda koordinatör olması zorunludur.

4- "Büyük Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi"nin hazırlanabilmesi için öncelikle büyük bir sözlük ve deyim araştırmaları çalışması gerekir. Bu çalışmaların yapılabilmesi ise uzun süredir araştırılan konular üzerinde çalışan ve bilgi birikimine sahip olan Prof. Dr. Sadık K. Tural'ın koordine organizasyonu şarttır.

*** Prof. Dr., Hurşit Center Altı, No: 87, Taşkent, ÖZBEKİSTAN.**